

ROZHOVOR S WOJCIECHEM MAZURKEM

Michal Chocholatý*

Wojciech Mazurek je polský archeolog se soukromou firmou Sub Terra sídlící v Chełmu. V roce 2007 začal se sérií archeologických vykopávek na území bývalého tábora okamžitě vyhlazení Sobibor. V roce 2014 učinil se svým týmem, který doplňuje Yoram Haimi z Izraele a Ivar Schute z Nizozemí, objev základů sobiborských plynových komor. Je autorem několika článků na téma archeologických vykopávek v Sobiboru, účastníkem konferencí o archeologii holocaustu a od roku 2004 je v užším profesním kontaktu s Markem Bemem, bývalým ředitelem sobiborského památníku, se kterým pořádá panelovou výstavu s tematikou Sobiboru.

* * *

Proč ses začal zajímat o Sobibor a proč právě Sobibor?

Poprvé to bylo v roce 2004 na základě žádosti tehdejšího ředitele Marka Bema, který mě tam pozval. Přijel štáb z Discovery Channel, aby natočili film s tematikou všech míst spjatých s akcí Reinhardt.¹ V tom filmu také potřebovali ukázat geofyzikální prvky a já jsem řekl, že pomohu. Marek mě požádal, abych se o ně postaral, a tým to začalo. Tehdy to bylo naprosto neinvazivní. Naším cílem byla tři místa. Tábor číslo čtyři,² dále místo, kde jsme očekávali plynové komory, a třetí místo, to byl pokus najít Himmelfahrtstrasse.³ V roce 2004 jsme měli tři cíle. Sobibor mě ale zajímal již dříve, avšak nikoli z archeologického hlediska, ale z historického, protože v roce 1993 jsem byl u otevření muzea, odkud mám také fotky, a byla to vskutku velká událost v rámci regionu. A od té doby tam bylo muzeum. Péče o něj byla různá. To první z památníků pocházelo z roku 1945 a bylo předěláno v osmdesátých letech. Ale *de facto* jakási péče *stricte* zásadní se ukázala teprve v roce 1993, kdy vzniklo muzeum a začalo se tam s pracemi souvisejícími se z památníkem, aby o to místo bylo pokud možno postaráno lépe z hlediska z památníku, stejně jako z edukativního hlediska, protože tyto aspekty byly zanedbány. Bylo zřejmé, že místo jako takové existuje, že přicházejí turisté, ale nikdo vlastně neví, co tam bylo. Tam byl celou dobu jen les. Stojí tam ta socha, stojí tam ten kopec a kamenná věž. Ale o tom, co se tam dělo, vypovídala jen jedna deska, na které stálo, že tam zahynulo 250 000. . .

*Mgr. Michal Chocholatý, Katedra historických věd, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, andrzej.k@seznam.cz.

¹V rámci této operace, jež měla za cíl likvidaci evropských Židů se současným zabavením jejich majetku, působily v letech 1942 a 1943 tyto tábory: Belzec, Sobibór a Treblinka.

²Čtvrtý táborový úsek známý také jako Nordlager.

³Ulice oběhnaná ostnatým drátem propleteným větvemi, jež vedla z přijímací oblasti tábora do plynových komor.

Ale ne Židů.

Tam bylo něco o sovětských zajatcích, bylo to zkrátka takové zvláštní. Ale později ji nechal vyměnit Tomasz Blatt.⁴

Právě. Potkal ses s ním někdy?

Potkal a samozřejmě ne pouze jednou. Udržoval jsem s ním kontakt, ale Marek Bem s ním byl v bližším kontaktu, protože Tomasz Blatt navštěvoval Sobibor pokaždé, když přijel ze Spojených států, kde bydlel. *Nota bene*, ale o tom si ještě povíme, byl tam prováděn také jistý problematický průzkum v devadesátých letech, inspirovaný Tomaszem Blattem, v zásadě nelegální.

Říkáš, že v devadesátých letech Tomasz Blatt inicioval nějaký průzkum?

Přesněji v devadesátém pátém, devadesátém šestém, protože tehdy jsem dělal vykopávky v Německu, když tu práci zde prováděli. Hledali kolejnice z krematorií a zřejmě je i našli. Něco odvezli do Států, ale my přesně nevíme co. [...] Och, dokonce narušili hroby, dalo by se říci, že se jednalo o profanaci. Tato záležitost je už delší dobu zametána pod koberec. Je lepší o tom nemluvit, ale vždycky to vyjde na povrch, není možné to ukrýt. Je to příliš vážná věc, než aby byla takto smetena ze stolu.

Dobrá, a kdy se začalo s tím profesionálním výzkumem s povolením?

V roce 2000 tam Marek Bem dělal nějakou práci s vedoucím Rady ochrany paměti boje a mučednictví. Tehdy se rozhodli, že udělají na podzim roku 2000 sondážní výkopy. Později, v roce 2001, profesor Andrzej Kola⁵ provedl výzkum doslova rukama. S místní skupinou začali se sondážním geologickým průzkumem. Udělali okolo čtyř tisíc jam, díky kterým bylo prozkoumáno kolem devíti hektarů, a byly objeveny masové hroby.

Ano, já jsem tam byl v říjnu 2001 a potkal jsem jej tam s nějakou skupinou, Andrzeje Kolu, ale co dělal dřív, vykopávky v Bežzecu anebo v Sobiboru?

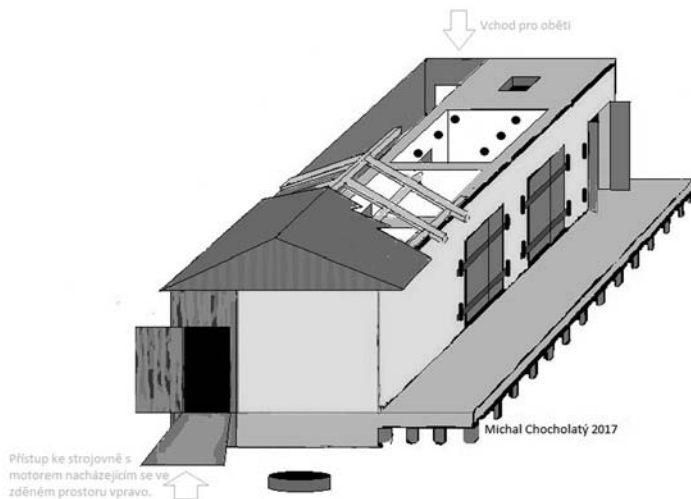
V Bežzecu. Byli tam kolem dvou let. Nejprve prováděli sondážní průzkum a pak také vykopávky, ale ne ve velkém měřítku. Avšak Bežzec je oproti Sobiboru mnohem menší, okolo deseti hektarů.

Tam byly ale vykopávky motivované zřejmě potřebou nového pomníku. . .

Ano. Souviselo to s novým pomníkem. Existují zajímavé snímky ukazující, jak hluboko se dostali. Tady v Sobiboru už jsme dělali mnohem více vrtů, takže výzkum byl přesnější. Tam dělali čtyři, šest, deset vrtů, zkrátka méně. Bylo tam zaznamenáno přes třicet hrobů. U nás je sedm, osm takových větších, patnáct celkem.

⁴Jeden z neznámějších přeživších Sobibor. Zemřel v roce 2015.

⁵Archeolog, který vedl archeologický výzkum v Bežzecu a podílel se na počátečních výzkumech v Sobiboru.

Možná podoba původních sobiborských plynových komor.

Když končila akce Reinhardt, poslední hrob již narušoval území krematoria, tedy přecházel do míst, kde dříve spalovali.

Tedy v místě mezi barákem pro Totenjuden a hroby?

Ano, mezi barákem Sonderkommando⁶ a čtvrtým hrobem, tím největším, kde bylo stanoviště spalování, protože tam je ten písek prosycen do hloubky tří metrů třiceti hnědým, ale i černým odstínem a celkově je tak různě obarven. To se vpíjelo z těch hranic. A tento hrob tu oblast již narušuje, protože je mladší než některá krematoria.

A jsou nějaké hroby pod mauzoleem?

Pod tím kopcem⁷ je celá trojka. Ale je spojená s hrobem čtyři, severně. Během průzkumů na podzim 2013 se ukázalo, že jsme narazili na první kostrové hroby. Podle názoru Yorama Haimiho, se kterým společně provádíme výzkum, to mohou být pozůstatky pro likvidaci posledních skupin vězňů, kteří přijeli z Treblinky, ovšem podle mě je tato domněnka mylná, protože se jedná o úplně jinou formu pohřbu. To znamená, že ty osoby byly pochované v oblečení, byly tak hozené do jam, takže spíše se přikláním k tomu, že se již jednalo o poválečné období, čtyřicátý pátý rok. Máme ještě dva takové hroby: jeden narušuje krematorium

⁶Korektní je termín Totenjuden či Leichenjuden. Termín Sonderkommando se totiž užíval pro označení vězeňské čety, která měla na starosti vyprazdňování plynových komor a pohřbívání či pálení mrtvol výhradně v Osvětimi.

⁷Mohyla z lidského popela a písku v bývalém Lageru III, jak byl v Sobiboru nazýván sektor smrti s plynovými komorami, masovými hroby a spalovacími rožni.

a ten druhý vede skrz celou takovou táborovou vrstvu, včetně popela, takže to vypadá na nějaký čtyřicátý pátý, možná čtyřicátý šestý.

Takže se to neváže k táborové historii?

Spíše ne, spíše k „posttáborové“ historii. Existují výpovědi bývalých ukrajinských vojáků Rudé armády, kteří tam byli jako Hiwis,⁸ pomocníci, a chytili je. Rusové je vyslechli a oni věděli o tom, že se tu něco dělo. A bylo by jednoduché se takto zbavit nepohodlné osoby, prostě ji tam hodit, protože na jakémkoli jiném místě by to bylo na očích. Takže to je nejpravděpodobnější hypotéza, že ty kostrové hroby se již váží k poválečnému období, k období „lidového boje“, jak se tomu říkalo.

Marek Bem například píše, že sobiborská krematoria vypadala jako ta v Chelmnu nad Norem.⁹

Já mu celou dobu říkám, že to není pravda, že to zkrátka není možné. Nevím, proč se celou dobu drží té koncepce. Pro mě to není věrohodné ani v Chelmnu. Spalování mrtvol v místě, které je otevřené, bez přístupu kyslíku, to je velmi obtížné. Je to prakticky nemožné. Aby se dosáhlo vysoké teploty, je zapotřebí mít měchy. Bez toho nemáš šanci, bez kyslíku nic hořet nebude. Bude to doutnat a nic víc.

Takže podle tebe, jak nejpravděpodobněji vypadala krematoria v Sobiboru?

Byly to grily. Například takové, jaké zůstaly v Bergen-Belsenu, když je objevili Spojenci. Byly tam ještě nespálené části. Byly to malé koleje, na ně se položilo dřevo a teprve na to dřevo se hodily mrtvolky a pak se dalo znovu dřevo a znovu mrtvolky. Bylo to několik vrstev. Polili to a zapálili. Ale celou dobu bylo zapotřebí přitápět, protože samo to hořet nebude, ne?

Vězňové, svědci říkali, že pak to už samo hořelo.

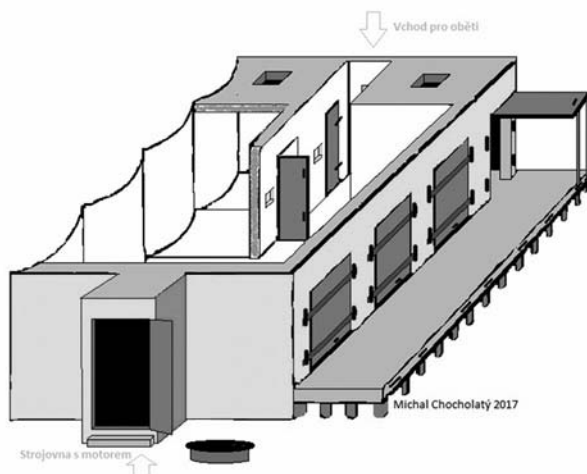
Já nevím, když si uvědomím, jak těžké je pálení mokrých větví, to je velice těžké. Naše těla jsou přece plná vody, ne? Všechno vytéká a celou dobu to hasí oheň. Museli tam s tím mít problémy.

Dokonce i s těmi již exhumovanými těly? Tam už zřejmě nebylo tolik vody. . .

Ne, ta, která byla vytahována z těch kremačních hrobů, bylo to v zimě a ona byla vlastně taktéž ještě plná vody, protože byla zmrzlá. V roce 2013 jsme se dostali do čtvrtého hrobu a objevili jsme masu takových ještě nespálených částí. Když bagry přenášely ostatky na hranice, tak se to zřejmě již rozsypávalo. A v okolí toho hrobu jsme našli takřka celkově zachovalé tělo, ale s utrženou hlavou, nohama. . . a rabín říkal, abychom jej tam nechali, nedotýkali se jej, takže tato osoba u čtvrtého hrobu byla ponechána. Jak se ví, ta krematoria určitě neměla zděný charakter tak jako v Osvětimi nebo na Majdanku.

⁸Bývalí příslušníci Rudé armády a pomocníci nacistů rekrutovaní především v zajateckých táborech.

⁹Chelmno (německy Kulmhof): první tábor smrti, avšak nikoli se stacionárními plynovými komorami, ale s pojízdňými plynovacími vozy.

Možná podoba nových sobiborských plynových komor.

To samozřejmě ne, ale v Chelmnu je jakási jáma, která je vyzděná, je tam ještě její zbytek, ale neumím si to představit.

Já také ne. Je možné, že ta místa nebyla úplně dobře poznána. Tam je problém trochu jiného charakteru, protože to bylo experimentální místo, pokud jde o to, jak zabít. Tam dělali s těmi vězni zázraky. Ale přišli na to, že nejlepší je kouř, zplodiny z motoru, který se ukázal jako nejlepší v rychlosti zabíjení. Nákladáky, které tam jezdily, jsou nejvíce známé z Německa, ještě z té akce T4¹⁰ a z Východu také.

Když jste v roce 2014 spatřili základy plynových komor [v Sobiboru], co jste si pomysleli, jaký byl první dojem?

Bylo to obtížné, protože to bylo přikryté vrstvou desek, na kterých byl asfalt. A v místě, kde je ta asfaltová cesta vedoucí od rampy až ke kopci, je vrstva betonu. My jsme nevěděli, čím ji rozbít, protože to bylo tak pevné, že na to nestačilo ani pneumatické kladivo. Bylo to mimořádně zabetonované. Šlo o to, že když vozili písek na kopec, zpevnili cestu, protože v opačném případě by se cesta propadla, jako je tomu nyní, kdy je nezpevnili, čímž ničí táborový terén. Pokoušíme se jim v tom zabránit, ale máme s tím trochu problémy. Domnívali jsme se, že komory budou pod asfaltem, protože tam je konec Himmelfahrtstrasse, a jestliže máme poslední díl, který už nepokračuje, předpokládali jsme, že právě tam budou plynové komory. *Nota bene*, taková první lokalizace [komor] od profesora Andrzeje Koly, to

¹⁰Zkratka organizace, která prováděla „eutanazii“ duševně a fyzicky nemocných pacientů na území Říše. V rámci jejich aktivit došlo k vývoji vyhlazovacích mechanismů uplatňovaných později v táborech smrti, především plynových komor.

byl objekt E.¹¹ A proto ta alej památky, vzniklá z iniciativy Marka Bema v roce 2004, končí právě u objektu E.

A nyní protíná Himmelfahrtstrasse. . .

Přesně. Takže v tuto chvíli tam jsou dvě cesty. Věděli jsme, kde je konec Himmelfahrtstrasse, tudíž v blízkosti musejí být plynové komory. Na druhou stranu, ty práce na památníku po roce 1945 to místo strašně poničily. Postavili tam tu věž, postavili podestu, na kterou dali sochu té vězeňkyně s dítětem, no a zničili to. Původní komory byly stavěné z polního kamene s velice slabou maltou, takže se to celé bortí. Konzervace nepřinesla očekávaný efekt. Ty pozdější komory, které stavěli v létě, byly mnohem lepší. Použili na ně cihly z Włodawy, z ghetta. Jsou již lépe zachované. Je tam pět vrstev cihel, ze kterých jsou k přečtení i názvy cihelen. Podlaha tam není. Ale nejzajímavější, anebo nejpřekvapivější či velmi poutavé, to jsou pozůstatky východních stěn plynových komor, protože nejsou rovné. Všechny jsou půlkruhové, každá místnost má východní stěnu půlkruhovou. Celou dobu se to snažíme vysvětlit. Možná to byl protikus k nějakým jámkám. Protože tam zůstávalo množství hmoty po očištění od mrtvol a oni to slévali, někam to muselo stékat. Ivar Schute to vysvětluje výbuchy, protože Němci v křížových místech uložili nálože, které explodovaly, a on říká, že od toho se stěny zakřivily. Ale že by se zakřivily tak pravidelně?

Takže tudy vedl ústřední koridor, a tady [na protilehlé venkovní straně budovy s plynovými komorami] to bylo také tak?

Ne, tady už to bylo rovné. A tady přiléhala taková malá rampa, která měla okolo sloupy. A tady tou stranou vyťahovali mrtvolky.

A na druhé straně nebyly sloupy?

Na té straně byly tři sloupy, ale dřevěné. Takže otázkou je, zdali na nich něco nestálo, protože výkaly a všechno tohle se mohlo shromažďovat tam a později se to vyprazdňovalo. Jsou tam taková místa. . . tady jsme kopali a našli stopy jakoby po tuku. . . zelené, bílé, pouze u tohoto kraje. Ne všude. A otázkou je, vzhledem k tomu, že v této části bylo nejvíce neutěsněných míst, zda tu nestály nějaké nádrže, které jímaly ty nečistoty. Možná se obávali toho, že jakmile toho bude příliš, tak to tady bude všechno plavat, ne? Že to bude vidět. Tady v té části jsme našli takový objekt s betonovým odpadem. Zčásti taková korytka, vedoucí jakoby z podlahy. Možná tudy bylo jednoduše vše odváděno a splavováno na jednu stranu. Všechno šlo na jednu stranu. V místě, kde je ta rampa, a v místě, kde stojí ta kamenná věž, zde se pravděpodobně očišťovala těla. Našli jsme tam vytrhané zuby, prstýnky, takové drobnosti a v těchto místech jakoby byla všechna těla čistěna. Naši kolegové z Osvětlení říkají, že u nich v plynových komorách byla těla také vyťahována na jednu stranu, i když u nich byly [komory] konstruovány jinak. Tady [v Sobiboru] byla vyťahována přes chodbu, nebyla vyťahována z obou stran, jen z jedné strany.

¹¹ Jedná se o označení archeologů, pod kterým se ukrýval rozměrný, svého času blíže nespecifikovaný objekt. Archeologové se nejdříve domnívali, že by se mohlo jednat o plynové komory, ale v rámci dalších výzkumů tento předpoklad vyvrátili.

[...] Předpokládám, že původně stál motor tady v té místnosti, v první fázi, a ty zbylé tři byly výhradně plynové komory. Jejich provoz byl pro Němce pomalý, a proto ta přístavba, dost rychlá, během které přistavili tyto [komory]. Tím se tehdy mimořádně navýšila provozní kapacita, což zároveň radikálně navýšilo počet zplynovaných.

Šlo tedy pouze o přístavbu, nikoli o zcela novou stavbu?

Později zůstal tento objekt a motor stál zřejmě tady [v přístavku k zadní stěně budovy], ale až později. Zde je studna a její oblast je narušena právě tímto objektem [ve kterém stál později motor]. Kolej vedla zřejmě tudy, ta, která vedla od rampy,¹² a zde byla také možná využívána ke sbírání nějakých těch výkalů, či něčeho takového. A později to bylo uděláno tak, že tady jsou ty nádrže a tady je prázdné prostranství. Mezi Sonderkommandem a plynovými komorami je to prostranství prázdné a já si myslím, že zřejmě tudy procházela kolej, protože tam nejsou žádné jiné objekty.

Já o tom slyším poprvé, že je například možné, že mrtvolý vytažovali odtud sem a že se tady nacházely nádrže. A je možné, že celá ta stavba byla podsklepená?

Ne, určitě ne. Tím jsme si jistí, protože tam jsou položené základy bez dalších výkopů. Samozřejmě jsou tam místa po výbuších.

Kremační [v originále ciatopalny hrob] znamená, že tam zkrátka položili koleje, na kterých pálili lidi?

Ano, ano. Bylo to takhle: všechny ty původní hroby, trojka, čtyřka a později pětka, byly nejdříve kostrové, ale později se v rámci toho vytažování přeměnily na spalovací. Spalovalo se na krajích. Máme devět fragmentů krematorií, z nichž některé jsou velmi málo zachované. Zřejmě tam, kde to bylo zapotřebí, postavili rošt a na něm spalovali [exhumované mrtvolý]. Teď už nemůžeme pokračovat v průzkumu, protože už jsou zčásti zabetonované a je konec, konec.

Ano, četl jsem od tebe nějaký článek, že výstavba pomníku koliduje s archeologickými výzkumy. To je škoda.

Obrovská, ale i tak jsme dostali velkou výjimku od rabína, který nám vůbec dovolil kopat na těch masových hrobech. Celou dobu tam byl jeho prostředník. Jakkmile jsme narazili na kosti, v případě kostrových hrobů jsme našli lebky, hned řekl, že nemůžeme dále kopat. Bohužel. Ale my na to, že nevíme, jestli to má nějakou souvislost s táborovou historií.

Jestli se jedná o Židy?

Ano. A začalo se s novým vyšetřováním, které ještě trvá. Je možné, že nejde o osoby spjaté s táborem. Jsou ve Štětíně na testech DNA a také antropologických testech.

¹²Tato úzkokolejka byla zprovozněna v červnu 1942 a jedním z jejích úkolů byl převoz nemocných a slabých vězňů z příjezdové rampy do Lageru III, kde byli zastřeleni nad masovým hrobem. Podle Huberta Gomerského ji obsluhoval Sepp Fallastr.

Nebude lehké posoudit, zda to byli Židé nebo ne, protože DNA to neodhalí. Ale vzhledem k formě pohřbu a stáří jsem si na 99 % jist, že to s tábořem nesouvisí. Jsou to takzvaní „vyklęci“, jak se u nás říká, tj. osoby, které se po válce snažily klást odpor lidové vládě. Ale stejně tak může jít o nepohodlné osoby, které někomu překážely. Bez jakéhokoliv soudu byly zastřeleny a ukryty právě tam.

Našli jste základy plynových komor, což se v Belžecu nepodařilo. . .

Nepodařilo. V Belžecu byl problém, že všechno zastavili příliš brzy. Kolik toho bylo možno najít!

A jakým způsobem budou v Sobiboru vystaveny základy plynových komor? Bude nad nimi nějaká skleněná deska?

Takové byly plány, aby se základy ukázaly z východu, ale z toho asi sejde, protože je to příliš nákladné. Údržba něčeho takového je velice obtížná, údržba v písku, aby se to neponičilo. Myslím si, že to tak nebude, ale že se to zviditelní tak, že se ukáží obrysy základů způsobem nějaké nadstavby. Původně chtěli ukázat celou východní a celou jižní stěnu, aby to bylo celé vidět, ale to by vyžadovalo vskutku gigantické výdaje.

A jaké mají ty základy rozměry?

Je to víceméně čtrnáct metrů na asi dvacet dva, dvacet tři dohromady s tou místností na motor. Je možné je exponovat, ale otázkou zůstává, zda to bude finančně udržitelné. Musí to být pragmatické. Dobrá, přijedou se na ně na chvíli podívat [návštěvníci], ale ta údržba není lehká, je drahá.

Takže vy jste našli základy osmi místností?

Ano. Původně byly určitě tři plus jedna, tudíž jedna byla místností pro motor a ve třech se plynovalo. A později se té místností vzdali a přistavěli ten motor ze severu. A je to vidět, ta oprava, změna půdorysu, a působí to hodnověrně. Otázkou jsou však ty úzkokolejky. Nemáme stopy po kolejích.

Jde o tu úzkokolejku, která vedla od příjezdové rampy?

Ano, ano. U rampy máme negativy pražců vedoucích podél rampy. Vedou v dlouhém úseku a ztrácejí se v místě, kde bylo parkoviště a kde bylo vše zničené. A druhou část máme v té zatáčce, jak vede cesta od rampy ve směru kopce, tak pod ní vede taková nosná linie, což napovídá, že ta asfaltová cesta je zároveň trasou úzkokolejky. Disponujeme poválečným snímkem, na kterém je vidět pouze písek, z doby, kdy stavěli památník. A tam je taková písčná cesta, anebo jen násep. Je možné, že to bylo použito jako táborová trasa úzkokolejky. Doufejme, že se nám podaří pod to dostat, abychom to prozkoumali. Jestliže to není *stricto* spjaté s tou asfaltovou cestou, pak se lze domnívat, že to má souvislost s popisovanou úzkokolejkou. Ale zatím je to pouze hypotéza, protože pod tu asfaltovou cestu jsme se ještě nedostali. [. . .] V roce 2011 jsme začali s pracemi již v součinnosti se

stavební skupinu, zabývající se novým památkem. No, ve velmi velkém měřítku, a tehdy se podařilo odkrýt poslední úsek Himmelfahrtstrasse, díky čemuž pak byly objeveny další objekty, neboť ta Himmelfahrtstrasse je páteří toho celého uspořádání. [Měří] dvě stě čtyřicet metrů. Zčásti tam bývala taktéž orná pole. A tohle šlo po kraji. Existovala tam místní cesta. Toto řešení se nabízelo, protože jiné východisko neměli, neboť stavěli tábor na otevřeném prostranství, kde byla pole. Všechno by bylo vidět. Šlo o to, aby to ukryli v lese. Němci si toho byli vědomi. Je tam oddělená hospodářská část, kde všichni dobře vypadají, členové Bahnhofs-kommando¹³ přece byli výtečně oblečení, takže si nikdo nebude myslet, že by tady někdo zabíjel, ale naopak, že jde o hezké místo k životu.

Zkrátka v porovnání s Treblinkou se zdejší vyhlazovací oblast nacházela dále. . .

Ano, ano! Tam to bylo vulgární, jak v Treblince, tak v Belžecu, to byly takové stroje na zabíjení. Tam bylo všechno vidět, ale tady to bylo skryté. Zabili tam většinu holandských Židů, ne? Holandských, slovenských a samozřejmě polských.

A co ten podkop, který jste objevili?

To bylo v roce 2013, na jaře. Našli jsme podivné fragmenty, narazili jsme na barák Sonderkommando. Bylo dobré, že v té vrstvě takzvaného táborového humusu, který tam byl v menším množství, se nám na každém metru objevily nějaké sloupky. Byly to takové základny pryčen. A jižním směrem byl takový divný koridor. Ukázalo se, že je to nejdříve mělké a pak stále hlubší a prochází to pod všemi těmi ploty.

Ale kam měl vést? Protože barák Totenjuden, já nerad říkám Sonderkommando, protože Sonderkommando byl celý tábor, barák Totenjuden se nacházel uvnitř toho vnitřního oplocení, takže, kam by šli? Na místo budoucího tábora čtyři, nebo. . . ?

Ne, oni se vydali směrem ke kapličky. Našli jsme okolo třiceti metrů toho tunelu. A v lese je ještě dalších dvacet pět metrů takového propadu. Ale bohužel, v tom směru teď taktéž převáží kameny,¹⁴ takže to narušilo zbytky tunelu. Nevíme, jak daleko se dostali. [. . .] To vyžaduje obrovské úsilí. Už jen stavba v tom písku, který se celou dobu sypal. Ale objevili jsme, že to bylo vyztužené. A nejsou tam stopy po dřevu, ale jen po kůře. Odstraňovali kůru ze všech těch klád, které používali ke spalování mrtvol. A nosili ji do svého baráku, a pak to umísťovali na stěnách. Dřevo na to nepoužívali, protože toho by si Němci všimli a dovítípli by se, co se děje. A na některých místech je výtečně zachovalá. Objevili jsme dokonce zvláštní nářadí, s takovým uchem. A máme problém, protože ten tunel není kontinuální. V místě, kde je oplocení třetího tábora, kde vede dvojitá řada sloupů, tam je přerušení. Jakoby nechtěli jít pod ty sloupy, aby nedošlo k závalu. Aby se táborové oplocení v důsledku kopání nezhroutilo, protože je jasné, že tehdy by byli odhaleni. Možné je, že kopali ze dvou stran, že tam byly dva baráky, z nichž jeden jsme odhalili, zatímco druhý může být blíže ke kapličce, a z tamté strany možná také

¹³Nádražní vězeňské komando, jež bylo přítomno při příjezdu transportů s vysídlení do tábora.

¹⁴V rámci výstavby nového památníku.

kopali. Domluvili se, že se v jistém místě setkají, a dostali se k tomu oplocení třetího tábora, zastavili se a v té chvíli byli odhaleni.

Ale jaký prospěch by z toho měla ta skupina blíže ke kapliče, když kopali druhým směrem?

Zřejmě se jednalo o solidaritu, protože se vědělo, že útěk jedněch souvisí se zastřelením druhých. [...] Nedaleko toho baráku Sonderkommando, tedy Totenjuden, jsme narazili na zbytky vylámaných zubů, jako by tam prostě byly vysypané jako odpad, takže je možné si představit, že jedna skupina vytrhávala mrtvolám zuby a jiná seděla tady v kabinetu.

Tak to bylo v Treblince, o tom existují svědectví.

Dentisti seděli v jiném místě.

Ten holičský barák by se měl nacházet v bočním ramenu Himmelfahrtstrasse...

Ono je to na hranici s tím vchodem do plynových komor. Z jedné strany je vchod, z druhé strany východ, ale zřejmě je ještě třetí vstup akorát pod tím asfaltem, kde už vede stezka zřejmě přímo do komor. Ale je možné, že část chodila tudy a jiná tudy. Anebo tam byly také dvě fáze. Zpočátku tam mohl být jeden barák a později přistavěli další, protože bylo zapotřebí dělat všechno rychleji. Našli jsme tam hodně železných vlasových sponek. Ale vlastní vlasy ne. Co je ale zajímavé, překvapující, že u čtvrtého hrobu jsme našli celé copy vlasů. Ještě více než sedmdesát let poté. Bylo tam hodně těch vlasů.

Že by je nestačili odvézt?

Anebo je možné, že na počátku nestříhali vlasy.

Já si myslím, že ne, že teprve od října.

To si myslím.¹⁵

¹⁵ Rozhovor pořízen dne 4. 4. 2017 v Chelmu.